

Kovács Anita Mariann¹

Átalakuló regionális környezet – új regionális tendenciák

Úton a normalizáció felé?

*Changing Regional Environment – New Regional Tendencies**On the Way to Normalization?*

A tanulmány célja, hogy bemutassa, melyek azok a legjelentősebb tendenciák, amelyek a Közel-Kelet legfontosabb folyamatait és az államközi kapcsolatokat alakítják. Kiemeli, hogy a régió folyamataiban a szaúdi–iráni–izraeli kapcsolatok alakulása látszik meghatározóvá válni, s bemutatja, hogy melyek a legjelentősebb indítékok és szempontok, amelyek ezen országok viselkedését befolyásolják, s várhatóan milyen irányba tart kapcsolatrendszereik fejlődése.

A tanulmány igazolni kívánja, hogy mivel a korábbi Levant és Öböl alkomplexumokból létrejött új biztonsági egységben a fő tendenciák az új biztonsági realitások következtében alakultak ki, azokra a 2024-es év legfontosabb eseményei (a folytatódó gázai háború, az iráni–izraeli összecsapások és az Aszad-rezsim bukása Szíriában) ugyan hatással voltak, de nem szakították meg, így előreláthatólag folytatódni fognak. A tanulmány azt valószínűsíti, hogy mivel a rezsimeket reálpolitikai megfontolások vezérlik, a régió kapcsolatrendszerei nem egy, a feltartóztatásra épülő exkluzív struktúrába fognak rendeződni, hanem egymással párhuzamosan létező és működő, a tranzakcionalitáson és a kompartmentalizáción alapuló, a régió minden szereplőjét magában foglaló inkluzív viszonyrendszerek jönnek majd létre, ami pedig a regionális instabilitás csökkenéséhez vezethet.

Kulcsszavak: kompartmentalizáció, Perzsa-öböl, Irán, Szaúd-Arábia, Izrael, normalizáció, deeszkaláció

The study aims to present the most important trends that shape the main processes and interstate relations of the region. It emphasizes that the development of the

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszerológati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: anitamariann.kovacs@gmail.com

Saudi-Iranian-Israeli relations seems to be decisive in the mechanisms of the region, and explains what are the most significant motives and aspects that influence the behavior of these countries, and what direction the development of their relations is expected to take.

The study intends to prove that since the main trends in the new security unit (emerged from the former subcomplexes of the Levant and the Gulf) were formed as a result of the new security realities, the most important events of the year 2024 (the continuing war in Gaza, the Iran-Israel clashes and the fall of the Assad regime in Syria) had an impact on them, but they were not interrupted, so they are expected to continue. The study presumes that since the regimes are guided by the considerations of the political realities, the relationship systems of the region will not be organized into an exclusive structure based on containment, but inclusive relationship systems are evolving, that exist and operate in parallel, based on transactionality and compartmentalization, and include all actors in the region, which can decrease the regional instability.

Keywords: compartmentalization, Persian Gulf, Iran, Saudi Arabia, Israel, normalization, de-escalation

Bevezetés

Az elmúlt két évtizedben a Közel-Keleten bekövetkezett változások jelentősen átalakították a régió hatalmi viszonyait és biztonsági rendszereit. A strukturális fordulatok elsősorban a regionális biztonsági dinamikákat érintették, amelyek nagyban befolyásolták az egyes országok biztonságérzetét és gondolkodását arról, hogyan tudják garantálni saját biztonságukat. A regionális folyamatok nagy része szekuritizálódott és geopolitizálódott, a regionális szereplők nem tudták megoldani vagy enyhíteni a politikai és katonai konfliktusokat a régióban, és a régió kívüli szereplők sem tudták, vagy nem akarták, kezelni azokat.

A régió kívüli hatalmak a regionális és lokális szereplők támogatásával tovább mélyítették a meglévő konfliktusokat és megnehezítették azok megoldását. A Levant és az Öböl egykori biztonsági alkomplexumai² egyre inkább összefonódni látszanak: a térség mindjobban egy egységes biztonsági rendszerként működik, amelynek vizsgálatához és

² Barry Buzan elmélete a világot regionális biztonsági komplexumokra osztja fel. A regionális biztonsági komplexumot olyan államok csoportja alkotja, amelyeknek a biztonsággal kapcsolatos problémái közel azonosak, és egymással annyira összefüggnek, hogy az egyes államok biztonságát és biztonsággal kapcsolatos problémáit nem lehet egymástól függetlenül kezelni. A regionális biztonsági komplexumokon belül létrejöhetnek szubkomplexumok, amelyek részei egy nagyobb komplexumnak, sajátosságai megegyeznek a komplexumával, mindemellett egy saját erős belső, önálló dinamikával is rendelkeznek. A tanulmányban vizsgált térség a Közel-Keleti Regionális Biztonsági Komplexum (Middle Eastern RSC) mint nagyobb egység része volt. Ezt a regionális biztonsági komplexumot a Maghreb-szubkomplexum, a Levant-szubkomplexum és az Öböl-szubkomplexumok alkották.
Levant-szubkomplexum: Egyiptom, Jordánia, palesztin területek, Izrael, Libanon, Szíria – meghatározó dinamikája az arab államok küzdelme Izrael ellen, az izraeli–palesztin konfliktus volt.
Öböl-szubkomplexum: Irán, Irak, Szaúd-Arábia, Kuvait, Bahrein, Katar, az Egyesült Arab Emírségek, Omán, Jemen – meghatározó dinamikája az Irán, Irak és Szaúd-Arábia vezette Perzsa-öböl menti arab országok közötti hatalmi rivalizálás volt.

elemzéséhez egyszerre kell figyelembe venni mindkét alkomplexum szereplőit és ezek érdekeit, az ott zajló folyamatokat és a köztük lévő összefüggéseket.

A Közel-Kelet és Észak-Afrika (MENA)³ mint nagyobb térségen belüli régiók határainak eltolódása figyelhető meg.⁴ A Mashreq⁵ és a Maghreb⁶ térsége elszakadni látszik egymástól: a Maghreb a Száhel-övezettel látszik egyre inkább egybefonódni, létrehozva ott egy új biztonsági szubkomplexumot,⁷ a Mashreq országai pedig a korábbi Öböl-szubkomplexum országaival tűnnek együtt mozogni.⁸ A Levant és az Öböl országai alkotta tágabb régióban egyre inkább az Öböl menti országok érdekei és biztonságpercepciói kezdtek dominálni (lásd golfizáció), a fő strukturáló erő pedig az Izrael, Irán és Szaúd-Arábia közötti kapcsolatok alakulása látszik adni. Korábban úgy tűnt, hogy a folyamatok egy iráni-szaúdi szembenállás mentén futnak majd, miközben a Perzsa-öböl arab államai és Izrael közötti kapcsolatok egyre intenzívebbé válnak, azonban megkezdődött egy szaúdi-iráni közeledés is. 2023 őszén egyszerre két normalizációs folyamat volt jelen: az egyik az arab államok és Izrael között (amelynek leglátványosabb eredményei az Ábrahám-megállapodások voltak), amelynek középpontjában az Irán-ellenesség és Irán regionális befolyásának csökkentésére irányuló törekvések álltak. A másik normalizációs folyamat a Perzsa-öböl Menti Együttműködési Tanács⁹ államainak és Iránnak a közeledése volt.

A tény, hogy ez a két normalizációs folyamat párhuzamosan zajlott, azt mutatta, hogy Szaúd-Arábia, az új biztonsági egység egyik fő pillére még nem kötelezte el magát véglegesen és kizárólagosan sem Izrael, sem Irán mellett. Emellett jelezte azt is, hogy a térség országainak politikáját saját (biztonsági, politikai, gazdasági stb.) érdekeik határozzák meg, maguk mögött hagyva korábbi gondolkodásmódjukat és háttérbe szorítva az ideológiai megfontolásokat. A párhuzamos normalizációs folyamatok azt is jelezték, hogy az Egyesült Államok korábbi szövetségesei úgy érezték, az amerikai biztonsági mechanizmusok és garanciák gyengültek, ezért új alternatívákat kellett keresniük biztonságuk fenntartása érdekében. Úgy tűnt, a térség országai felismerték, hogy nincs olyan regionális szereplő, amely képes lenne létrehozni és fenntartani egy új regionális rendet, amely világos szabályok szerint irányítaná a helyi dinamikákat. Ráadásul azt is el kellett fogadniuk, hogy a térségben jelen lévő globális hatalmak sem akarnak (és nem is tudnak) új regionális rendet kialakítani és működtetni, vagyis semmilyen külső erő nem fogja ellenőrzés alatt tartani és irányítani a regionális folyamatokat, és nem oldja meg a spontán eszkaláció veszélyét magukban hordozó konfliktusokat. Az együttműködés szükségessége – a magukra hagyatottság érzete miatt – egyre világosabbá vált a politikai elit számára. A normalizálódási folyamatok következtében az államok közötti konfliktusok intenzitása 2020 és 2023 között csökkenni látszott. Úgy tűnik, ezeket a folyamatokat a Hamasz és Izrael között 2023 októberében kezdődött háború inkább csak ideiglenesen megakasztotta, el azonban nem lehetetlenítette. Az, hogy a térségben 2024-ben zajló eseményeket (folytatódó gázai

³ Middle East and North Africa.

⁴ CSICSMANN 2022: 16.

⁵ Mashreq-országok (szűk értelmezésben): Szudán, Egyiptom, Jordánia, Libanon, Szíria, Irak, palesztin területek.

⁶ Maghreb-országok: Algéria, Líbia, Mauritánia, Marokkó, Tunézia.

⁷ Maghreb and the Sahel, MAS.

⁸ N. RÓZSA–MARSÁI 2022: 12.

⁹ A Perzsa-öböl Menti Együttműködési Tanács (*Gulf Cooperation Council*, GCC) tagjai: Kuvait, Bahrein, Katar, az Egyesült Arab Emírségek, Omán, Szaúd-Arábia.

háború, iráni–izraeli ütésváltások, a Vörös-tengeren zajló események, Izrael Hezbollah elleni fellépése) senki sem kívánta eszkalációs célokra felhasználni, azt mutatja, hogy a térség országai továbbra sem akarnak egymással közvetlenül konfrontálódni, fellépésüket inkább a hosszú távú stratégiai megfontolások alakítják. Aszad rendszerének bukása is jelezte, hogy a régiót a külső szereplők magára hagyták, így várhatóan a térség országai keresni fogják a lehetőséget egy olyan kapcsolatrendszer kialakítására, amely reálpolitikai megfontolásokon alapul, és lehetővé tesz egy olyan egymás mellettélést, amelyben saját céljaik megvalósítására tudnak koncentrálni.

Külső szereplők a régióban – az irányítás szándéka nélkül

A Közel-Keleten vannak olyan régió kívüli szereplők, akik folyamatosan beavatkoztak érdekeik és a regionális rendről alkotott elképzeléseik előmozdítása érdekében. Jelenleg a három globális hatalom (Egyesült Államok, Oroszország és Kína) mindegyike jelen van a térségben, azonban úgy tűnik, egyikük sem hajlandó átvenni az Egyesült Államok korábbi szerepét, valamint létrehozni és fenntartani egy új regionális rendet, amely elvezethetne a stabilitáshoz.

Az eseményekre adott amerikai válaszok és az alkalmazott retorika egyaránt azt jelezték, hogy az Egyesült Államok érdeklődése és elkötelezettsége a Közel-Kelet iránt egyre csökken. Washington mind jobban vonakodott a kemény katonai eszközök alkalmazásától, és mindinkább a légierőn, a drónokon, a helyi szereplőkön és a gazdasági szankciókon keresztül történő fellépéshez folyamodott. A közvetlen beavatkozások csökkenésével párhuzamosan a Fehér Ház térségbeli puha befolyása (*soft power*) – beleértve a hitelességet és a régió vezetőjének státuszát is – erodálódni kezdett, ami következményekkel járt mind Washington szövetségeseire, mind ellenségeire nézve.¹⁰ Figyelembe véve az Egyesült Államok három egymást követő elnökének retorikáját (Obama: „fordulat a Csendes-óceán felé”, Trump: „Amerika az első”; Biden: „a katonai erő alkalmazása nem válasz a régió kihívásaira”)¹¹ világossá vált, hogy függetlenül attól, milyen típusú adminisztráció van hatalmon az Egyesült Államokban, Washington nem fog visszatérni korábbi politikáihoz. Trumpnak a Szíriában zajló eseményekkel kapcsolatos nyilatkozatai, amelyekben jelezte, hogy az USA nem kíván bevonódni az itt zajló folyamatokba,¹² szintén azt mutatták, hogy a hivatalba lépő új amerikai adminisztráció sem fog ezen a magatartáson módosítani. A megváltozott amerikai politika következtében a régió országai egyrészt egyre inkább szükségesnek érezték az új szövetségesek keresését, másrészt nagyobb cselekvési autonómiára törekedtek.¹³ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az Egyesült Államok továbbra is elkötelezett a Közel-Kelet iránt – a szerep, amelyet nem hajlandó betölteni, a biztonság saját erőből történő, kizárólagos garantálójának szerepe. Annak ellenére, hogy az Egyesült Államok egypólusú pillanata véget ért, Washington nem tud (és nem is akar) kivonulni a régió politikai és biztonsági folyamataiból. A térségben katonailag jelen lévő legjelentősebb külső szereplő továbbra is az USA (több tízezer katonát állomásoztat ezeken a területeken,

¹⁰ FAWCETT 2023: 570–576.

¹¹ COLLEY 2023: 66.

¹² LISTER et al. 2024.

¹³ FAWCETT 2023: 576.

katonai bázisokat tart fenn, repülőgép-hordozói és hadihajói vannak a térségben).¹⁴ A gázai háború következtében az Izraelről alkotott vélemény az arab világban jelentősen romlott, maga után vonta az USA megítélésének romlását is, ami megnehezítheti az arab vezetők számára a Washingtonnal való együttműködést.¹⁵

Oroszországnak stratégiai, politikai és gazdasági érdekei vannak ebben a régióban.¹⁶ Moszkva korábban sem szándékozott átvenni az Egyesült Államok szerepét (vezetői tisztában voltak azzal, hogy nem rendelkeznek az ehhez szükséges gazdasági és katonai képességekkel, s hogy nem képesek sem a konfliktusok megoldására, sem komplex és átfogó stratégia kidolgozására vagy végrehajtására).¹⁷ Oroszországot stratégiai érdekei eleve megakadályozzák, hogy szilárd szövetségeket hozzon létre a térségben olyan szereplőkkel, akik támogathatnák például az Egyesült Államokkal szemben. Még a Teheránhoz való közeledésnek és együttműködésnek is megvannak a korlátai. Az iráni vezetésben bizalmatlanság van Oroszországgal szemben, egyrészt a történelmi múlt miatt, másrészt azért, mert úgy érzik, hogy Irán Oroszország számára csak egyik eleme az Egyesült Államokkal folytatott tárgyalásoknak – az iráni uralkodó elit szerint Moszkva nem Teherán érdekeit támogatja, hanem a sajátjait. Emellett Oroszország jó kapcsolatokat ápol Irán vetélytársaival, ami azt jelenti, hogy az egyik szereplő bármilyen támogatása ronthatja a másokkal való kapcsolatokat.¹⁸ Minél szorosabbá válnak Irán és Oroszország kapcsolatai, annál nagyobb bizalmatlanság merülhet fel az Öböl menti arab államokban Oroszországgal szemben, mivel ezek az országok Iránt tekintik a regionális instabilitás fő tényezőjének.¹⁹ Az, hogy Moszkva nem akadályozta meg az Aszad-rezsim összeomlását, azt erősítette meg a teheráni vezetésben, hogy az orosz támogatásra sem lehet minden körülmények között számítani. Amennyiben a Szíriában található orosz kikötők valóban részévé válnak egy Ukrajnáról történő orosz–amerikai megállapodásnak, az még inkább igazolni fogja a teheráni vezetés azon meggyőződését, hogy Iránnal való kapcsolataik csak egy bármelyik pillanatban feladható elemnek számítanak az Egyesült Államok és Oroszország kapcsolatrendszerében – azaz Teheránnak régió kívüli valódi szövetségese nincsen. Ez pedig arra ösztönözheti a teheráni rezsimet, hogy a szankciók feloldása/enyhítése érdekében nyitott legyen a Nyugattal való tárgyalásokra,²⁰ illetve tovább folytassa a közeledést és a kapcsolatok javítását a térség arab országaival.

Kína a térségben elsősorban gazdaságilag érdekelt. A Peking és a Perzsa-öböl menti arab országok közötti kapcsolatok kiszélesedtek és elmélyültek, mindenekelőtt az energia és a kereskedelem területén folytatott együttműködés intenzívebbé válásával. Geopolitikai helyzete és a Vörös-tengerhez való közelsége miatt az Öböl jelentős szerepet játszik Kína *Egy övezet, egy út* kezdeményezésében,²¹ Kína függősége a Közel-Keletről származó olajtól várhatóan növekedni fog. Katonai képességeit tekintve azonban Kína nem tudja helyettesíteni az Egyesült Államokat, ezt pedig megtenni sem akarja, mivel számára Tajvan és a délkelet-ázsiai térség jelenti a prioritást. Az, hogy Kínának egyszerre vannak kapcsolatai

¹⁴ FERRAGAMO et al. 2025.

¹⁵ ROBBINS et al. 2024: 41–44.

¹⁶ RHOADES et al. 2023: 5.

¹⁷ BORSHCHEVSKAYA et al. 2021.

¹⁸ GRISÉ–EVANS 2023: 3–13.

¹⁹ RAMANI 2023.

²⁰ A Nyugattal való tárgyalások során Irán kezében a legfontosabb ütkőártya a nukleáris programja.

²¹ GUROL 2023: 692.

olyan országokkal, amelyek riválisai egymásnak (lásd Irán, Izrael, Szaúd-Arábia),²² nem teszi lehetővé, hogy kapcsolatait egy bizonyos szinten túl mélyítse vagy stratégiai szövetségeket hozzon létre, mivel ez negatívan hatna a más országokkal való kapcsolataira. Másrészt a régió országai nem leválni akarnak az USA-ról, hanem diverzifikálni a külkapcsolataikat és jobb tárgyalási pozíciókat elérni Washingtonnal. Regionális konfliktust Peking sem szeretne, mivel az az olaj árának emelkedéséhez vezetne, ami nehézségeket okozna gazdaságában.²³ Az Egyesült Államok és Kína között választani még Szaúd-Arábia sem akar.²⁴ Kína jelenléte a régióban már visszafordíthatatlan, de nem meghatározó. Peking minden szereplővel (legyen az állami vagy nem állami) tud tárgyalni, ellentétben az USA-val, amelynek nincs minden szereplővel közvetlen kapcsolata.²⁵ Kína támogatta az Irán és Szaúd-Arábia közötti közeledést, egyrészt azért, hogy a régió országaival való kapcsolatai elveszítsék zéró összegű jellegüket, másrészt pedig, hogy csökkentse a régió belüli feszültség szintjét. A szaúdi-iráni közeledés azonban nem Peking fellépésének az eredménye volt, mivel erre a szándék már mindkét félben kialakult.

Az elmúlt másfél évtizedben egyre inkább kirajzolódni és állandósulni látszott az a tendencia, hogy nincs olyan külső szereplő, amely megteremtene egy új regionális rendet, és garantálná a térség biztonságát.²⁶ Az, hogy az USA és Kína egyre inkább a csendes-óceáni térségre irányítja energiáit, egyrészt a középhatalmak megerősödését (mint Irán, Törökország, Szaúd-Arábia – ezen országok egyébként is hagyományosan középhatalmak voltak ebben a régióban), másrészt a regionális dinamikák felerősödését hozta magával.

A növekvő regionális feszültségektől a normalizációs folyamatokig

A régió belüli és kívüli radikális változások miatt a Szaúd-Arábia és Irán közötti szembenállás a 2010-es években egyre élesebbé vált, a közöttük lévő kapcsolatrendszerbe pedig Izrael is bevonódott.

1979 óta Irán és Szaúd-Arábia kapcsolatát változó szintű állandó feszültségek jellemzik. 1979 és 2003 között a regionális rendszert alapvetően a bipolaritás határozta meg, amely Irak és Irán regionális hegemoniáért folytatott küzdelmén alapult. Ebben az időszakban Irak létfontosságú ellensúly volt Iránnal szemben. Az Egyesült Államok 2003-as iraki beavatkozása után Bagdad megszűnt regionális hatalmi központ lenni, és az ország nehezen kormányozható, gyenge állammá vált, megteremtve Iránnak a lehetőséget, hogy ott befolyást gyakoroljon. 2003 után egy többpólusú rendszer kezdett kialakulni a térségben, de ezt az új multipolaritást a globális hegemon jelenléte uralta. Rijád Washington oldalán maradt, hogy ellensúlyozza Teherán növekvő regionális befolyását.²⁷ Az arab tavasz eseményei és utóhatásai tovább növelték a szaúdi elit aggodalmait: megítélésük szerint

²² RHOADES et al. 2023: 4.

²³ YADLIN–EVENTAL 2024: 28.

²⁴ FANTAPPIE–NASR 2024: 18.

²⁵ WALT 2024: 8.

²⁶ HOFFMAN 2022.

²⁷ Teherán számára Rijád Washingtontól való függősége gyengeségének jele.

a környező országokban bekövetkező rezsimváltások lehetőséget adhattak Iránnak regionális befolyásának növelésére, fokozódó fenyegetést jelentve így Szaúd-Arábia számára. Rijád növekvő iráni regionális befolyástól való félelmét súlyosbította az Egyesült Államok fokozatos visszahúzóda a régió ügyeiből, valamint a washingtoni vonakodás attól, hogy aktív szerepet vállaljon a régió konfliktusaiban. Az Egyesült Államok viselkedésében történő változások Irán növekvő regionális befolyásával kombinálva egyre inkább meggyőzték a szaúdi vezetőket arról, hogy alternatívákat kell keresniük Teherán megfékezésére. A szaúdi elit egyik stratégiája Irán szerepének biztonságiasítása volt: Rijád azon dolgozott, hogy meggyőzze a Fehér Házat és a közvéleményt arról, hogy Irán egzisztenciális fenyegetést jelent a régió stabilitására és biztonságára. Az egyre nagyobbnak érzett iráni fenyegetés összekapcsolódott az új szaúdi nacionalizmussal, amely szerint Szaúd-Arábiának vezető szerepet kell játszania a Közel-Keleten.²⁸

Teheránnak nem voltak állami szövetségesei a régióban, ezért kezdett nem állami szövetségeket keresni. Mivel az államok már nem gyakorolnak kizárólagos ellenőrzést az erőkitéréshez szükséges források, illetve a narratívák és az ideológiák előmozdítása fölött, a nem állami és az állam alatti szereplők is hasznos szövetségeseknek bizonyultak. A technológia fejlődése aránytalanul kedvezett a terrorista csoportoknak, mivel az új információs technológiák között biztosítottak számukra ahhoz, hogy azonnali hatást tudjanak elérni a világ bármely részén.²⁹ Teherán leghatásosabb elrettentő eszközévé a nem állami szereplőkből álló hálózata, az úgynevezett „ellenállás frontja” vált. Az arab tavasz után Teherán elkezdett támogatást nyújtani olyan csoportoknak, amelyek elleneztek Szaúd-Arábia szerepének növekedését a régióban, beleértve az iszlamista csoportokat is, függetlenül attól, hogy melyik vallási közösséghez tartoztak. Mindezen erőfeszítésekkel az iráni vezetés is arra törekedett, hogy saját biztonságát növelje. Teherán szemszögéből nézve lépései azzal, hogy bizonyítsák a reagálási képességét, egy ellene indított háború megelőzését szolgálják. Irán értelmezésében így az „ellenállás tengelyének” célja saját védelme és regionális pozícióinak megőrzése volt, nem pedig forradalmi ideológiájának az exportja.³⁰ Az ellenállás tengelye azonban nem egy megszervezett szövetségi rendszert jelentett, inkább érdekegyezéseken alapuló együttműködések, eltérő szintű kapcsolatokkal, ahol az egyes csoportok célja és prioritása nem feltétlenül egyezett meg.

Az izraeli vezetés szemében Izrael biztonságára nézve a legnagyobb fenyegetést egyre inkább Irán kezdte jelenteni, mivel úgy értékelték, hogy nukleáris programja, regionális befolyása és milíciahálózata közvetlen stratégiai kockázat a zsidó állam szempontjából. Jeruzsálem számára egyre fontosabbá vált, hogy megakadályozza, hogy Teherán (és szövetségesei) befolyása tovább növekedjen, és hogy leállítsa Irán nukleáris programját. Mind Izrael, mind Szaúd-Arábia szerint Irán nukleáris programja az egyik legsúlyosabb kockázat, amely veszélyt jelent a régió stabilitására.³¹ A mérsékelt arab monarchiák és Izrael vezetői Irán növekvő befolyását a térségben saját biztonságukat fenyegető veszélynek tekintették (amelyet tovább súlyosbított a bizonytalanság azzal kapcsolatban, hogy Washington hajlandó-e megvédeni szövetségeseit és érdekeit). Az egyes országok biztonságpercepcióiban bekövetkezett változások egyre közelebb hozták egymáshoz a korábbi ellenségeket.

²⁸ WASTNIDGE–MABON 2022: 18–26.

²⁹ CRONIN 2024: 32.

³⁰ WASTNIDGE–MABON 2022: 40–48.

³¹ FANTAPPIE–NASR 2024: 16.

Irán regionális politikája és nukleáris programja lehetővé tette a Trump- és a Biden-adminisztráció számára, hogy előmozdítsa a közeledést Izrael és korábbi ellenfelei között.³²

2003 után mind Izrael, mind Szaúd-Arábia elkezdte Teheránt a regionális biztonságot fenyegető veszélyként értelmezni.³³ Az Irán által jelentett fenyegetés eltűlése igazolta Izrael azon szándékát, hogy megtartsa nukleáris monopóliumát a régióban. Az iranofóbia előmozdítása és az iráni fenyegetés eltűlése hasznos stratégiai eszköznek bizonyult az izraeli diplomácia számára, hogy csökkentsék a Jeruzsálemmel szembeni ellenérzéseket, és közelebb hozzák az arab országokat Izraelhez, emellett próbáljanak létrehozni egy Teherán-ellenes blokkot.³⁴ Az *offshore balancing 2.0*³⁵ politikáját követve ez volt az amerikai diplomácia célja is. Izrael arab országokba irányuló növekvő befektetéseinek célja nemcsak a kereskedelem előmozdítása, hanem Izrael hasznos partnerré tétele is volt. Az Öböl menti országokban meglévő tőke és az izraeli technológia minden fél számára kölcsönösen előnyös partnerségeket jelenthet. Izrael még az új Netanjahu-kormány megérkezésével is kereste a lehetőségeket az arab országokkal való normalizáció előmozdítására és az együttműködés elmélyítésére.³⁶

Teherán az arabok Izraellel szembeni ellenérzéseit használta fel arra, hogy a muszlim világ vezetőjévé próbáljon válni, az egyedülív, aki soha nem hagyott fel a palesztinok jogainak és érdekeinek védelmével, legitimitást szerezve így rezsimjének az országon kívül. Az Izrael-ellenes retorika eszközként szolgált a síiták és a szunniták közötti ellentétek leküzdésére is,³⁷ mivel a palesztinkérdést egy muszlimok és zsidók közötti szembenállássá alakította. Az anticionizmus vonzóbb ideológiának bizonyult, mint a forradalom exportja, és lehetőséget adott Teheránnak, hogy az összes muszlim egyetlen hiteles és legitim vezetőjeként mutassa be magát, így az Izrael-ellenesség egyesítő erővé válhatott. Izrael fenyegetésként és ideológiai ellenfélként való értelmezése az iráni uralkodó elit számára ahhoz is hasznosnak bizonyult, hogy elterelje a közvélemény figyelmét a belső problémákról, és egyesítse az irániakat a közös ellenséggel szemben. Az a tény, hogy Izrael az egyetlen nukleáris hatalom a térségben – az iráni rezsim véleménye szerint –, igazolta Teherán nukleáris fegyverek fejlesztésére és proxyhálózatainak bővítésére irányuló törekvéseit, mivel ezeket az egyensúly megteremtését szolgáló, azaz a békét biztosító, erősítő eszközként értelmezték. Ugyanez az egyensúlyhiány az oka annak, hogy Teherán elkerülte a közvetlen konfrontációt Izraellel, és árnyékháború szintjén tartotta a feszültséget.³⁸

A 2020-as Ábrahám-megállapodások annak a jelei voltak, hogy az arab államok már nem Izraelt tekintették a régió biztonságát (és rezsimjeik túlélését) fenyegető legnagyobb veszélynek, hanem már Irántól féltek jobban – az Ábrahám-megállapodások létrejöttének egyik legfőbb oka Irán növekvő fenyegetésként való értékelése volt. Az Ábrahám-egyezmények

³² ROOMI 2023: 108.

³³ WASTNIDGE–MABON 2022: 8.

³⁴ ROOMI 2023: 102.

³⁵ Jelentősége a közel-keleti térség vonatkozásában: a klasszikus *offshore balancing* koncepciójához képest tovább kívánja csökkenteni (illetve igyekszik minimalizálni) a szárazföldi katonai jelenlétet, és minél inkább próbálja elkerülni a közvetlen katonai beavatkozást, illetve elköteleződést. Ennek következtében erősebben kíván regionális partnereire támaszkodni, azaz regionális szövetségeseitől nagyobb és aktívabb szerepvállalást vár el a térség erőegyensúlyának fenntartásában és a régió problémáinak kezelésében.

³⁶ ROOMI 2023: 107.

³⁷ Lásd a szunnita Hamasz részvétele a síita Irán vezette, főként síita szereplők alkotta „ellenállás tengelyében”.

³⁸ ROOMI 2023: 99–100.

nem mozdították elő automatikusan a regionális biztonságot, mivel megerősítették Iránban a fenyegetettség érzetét, amelyet valamilyen módon ellensúlyoznia kellett, miközben a megnövekedett biztonságérzet eredményeként Izrael könnyebben tudott agresszívan fellépni és politikákat megvalósítani.

Az Ábrahám-egyezmények adhatták a végső lendületet a 2021-ben kezdődött szaúdi–iráni közeledésnek is. A 2023-as szaúdi–iráni megállapodás tükrében az Ábrahám-egyezmények is jelzik, hogy mennyire instabilak és érdekalapúak az együttműködések a régióban, és hogy bármely megállapodást bármikor felülírhat egy, az adott pillanatban hasznosabbnak ítélt együttműködés. Úgy látszott, hogy a szaúdi–iráni kapcsolatok normalizálása enyhíteni fogja a regionális feszültségeket,³⁹ mivel a régióban számos konfliktus felerősödött és elhúzódott amiatt, hogy Teherán és Rijád regionális rivalizálásuk elemévé tette őket. Szaúd-Arábia részéről további motiváció volt, hogy a *Vízió 2030* elnevezésű diverzifikációs programjának végrehajtásához hazai és regionális stabilitásra van szüksége, a védelemre fordított pénzt pedig nem tudja felhasználni az új szaúdi gazdaság fejlesztésére.⁴⁰ A szaúdi polgári nukleáris program azonban folyamatos bizonytalanságot jelent az iráni rezsim számára, egy, az Egyesült Államok és Szaúd-Arábia közötti védelmi megállapodást pedig Teherán Washington térségbeli jelenlétének a megerősítéseként is értelmezhet.⁴¹ A Rijád és Teherán közötti normalizációs folyamatot számos tényező törekennyé tette, s mivel az Irán és Szaúd-Arábia közötti alapvető ellentétek megoldatlanok maradtak, a közeledésnek előreláthatólag lettek volna korlátai.⁴² Egyre inkább úgy tűnt, hogy az újonnan kialakuló biztonsági alkomplexum, amelyben az Öböl-államok szerepe kulcsfontosságú, a szaúdi–iráni–izraeli kapcsolatok alakulásán és változásain fog alapulni. A 2020-as és 2023-as megállapodások fényében úgy tűnt, hogy Szaúd-Arábia, az új biztonsági egység egyik fő pillére, még nem kötelezte el magát kizárólagosan sem Izrael, sem Irán mellett. Ez egyben azonban azt is mutatta, hogy mind az iráni–szaúdi, mind a szaúdi–izraeli közeledés inkább érdekegybeeséseken és reálpolitikai megfontolásokon alapult. Az érdekegybeesés azonban stabilizáló erőként is hathat, a kompartmentalizáció⁴³ lehetőséget tud adni egyrészt az együttműködésre, másrészt, hogy érdekek mentén szerveződő párhuzamos együttműködések létezzenek, amelyek egyetlen szereplőt sem zárnak ki a kapcsolatrendszerekből.

Regionális tendenciák 2023. október 7. után – végpont vagy folytonosság?

A 2023 októberében kezdődött gázai háború és az ahhoz kapcsolódó eseménysorozatok véget vethettek volna ezeknek a folyamatoknak, eszkalálhatták volna a régió belüli feszültségeket. Azonban mind a közvetlen reakciók, mind a 2024-es események azt mutatták, hogy

³⁹ FANTAPPIE–NASR 2024: 16.

⁴⁰ SHAHBAZOV 2023.

⁴¹ FANTAPPIE–NASR 2024: 15.

⁴² SHAHBAZOV 2023.

⁴³ Kompartmentalizáció: az egyes kérdéseket az államok az egymás közötti kapcsolataikban külön-külön, egymástól elválasztva és egymástól függetlenül kezelik, így egyes területeken együtt tudnak működni még akkor is, ha más kérdésekben nem értenek egyet.

ez egyetlen térségbeli szereplőnek sem állt az érdekében, s az október 7. előtti regionális tendenciák csak megtorpantak, el azonban nem tűntek, hanem folytatódtak.

Az elmúlt másfél évtizedben az volt megfigyelhető, hogy bármennyire éleződtek is a feszültségek, a közvetlen államközi konfrontációt a régió országai igyekeztek elkerülni. Irán és Szaúd-Arábia regionális versengésük során a közvetlen katonai összecsapás helyett a szomszédos/gyenge államok hatalmi és politikai konfliktusaiba léptek be, nem állami, illetve szubállami szereplőket támogatva (mindezzel azonban regionalizálva és proxyháborúvá alakítva az eredetileg lokális konfliktusokat), a 2010-es években egymással inkább egy „kis hidegháborút” vívtak. Teherán és Jeruzsálem is igyekezett nem eszkalálni a közöttük lévő feszültségeket, inkább egyfajta árnyékháborút folytattak, a háborús küszöb alatt maradva. A térség átalakult hatalmi viszonyainak következtében teret és jelentőséget nyertek a nem állami szereplők, a régió folyamataiban így már nemcsak az állami szereplők és a közöttük levő viszony alakulása játszott szerepet, hanem a velük szorosabb vagy lazább kapcsolatban álló nem állami szereplők rendszere is. A regionális fölény elérésére tett törekvések egy rendkívül összetett és bonyolult viszonyrendszert hoztak létre, a lokális konfliktusokat pedig azok regionalizációjával nem megoldották, hanem még bonyolultabbá tették, a nem állami szereplők megerősítésével pedig olyan aktorok jelentősége és szerepe növekedett meg, akiket a regionális szereplőkhöz nem ideológiai közösség, hanem érdekegyezés kapcsolt. Így a térség folyamatainak alakulása már nemcsak az államok közötti viszonyrendszerektől függött, abban a velük kapcsolatban álló nem állami szereplők is szerepet játszottak. Így azonban az államok közötti viszonyok normalizációja nem hozta volna magával egyben a térséget jellemző feszültségek és a spontán eszkaláció veszélyének csökkenését is, illetve nem lettek volna elegendők ahhoz, hogy a régió elhúzódó konfliktusai megoldódjanak.

Úgy tűnt, minden állami szereplő tudatában volt annak, hogy egy regionális háború kirobbanása senkinek sem érdeke, mivel abba nagy valószínűséggel szinte mindenki bevonódna vagy belesodródna, hatásai pedig mindenképpen érintenék őket – ennek következtében a térség országai inkább a konfliktusok alacsony szinten tartásában voltak érdekeltek, miközben alternatívákat kerestek biztonságuk garantálására a megváltozott hatalmi környezetben, nem ideológiai, hanem realista/pragmatikus megfontolások által vezetve. 2020 és 2023 között a térségben zajlott egy deeszkaláció, a regionális hatalmaknak már egyre kevésbé áll érdekében fokozni a konfliktusok intenzitását. Mindeközben úgy látszott, hogy a nem állami szereplőkből álló „ellenállás frontja” is kezdett veszíteni a jelentőségéből, mivel egyes szereplői vagy a saját problémáikkal voltak elfoglalva, vagy nem állt érdekükben a helyi konfliktusok intenzitásának fokozása. Úgy látszott, hogy noha az eszkaláció lehetősége továbbra is megmaradt, mind az állami, mind a nem állami szereplők szintjén inkább egy deeszkalációs folyamat zajlott.

Államok közötti konfliktus az október 7-ét követő események következtében sem tört ki. Izrael Hamasz ellen vívott háborúját a térség államai igyekeztek ezen két szereplő közötti bilaterális konfliktusként kezelni, azt eszkalációs célokra nem próbálták felhasználni, hogy mindenképpen elkerüljenek egy esetleges bevonódást. Irán és Izrael egymás ellen irányuló közvetlen összecsapásaikat igyekeztek a toleranciaküszöb alatt tartani (azaz elkerülni, hogy az a másik fél számára *casus bellinek* bizonyuljon, illetve azt egyikük sem kívánta ürüggyé változtatni), inkább a hazai és a nemzetközi közvélemény befolyásolására, illetve saját elrettentő képességüknek (vagy elrettentő képességük hitelességének) a helyreállítására törekedtek.

Október 7. után a proxyk tevékenysége nőtt meg, úgy tűnt, az „ellenállás frontja” megerősödött, mivel az Izrael-ellenesség jegyében látszólag ugyanazon cél érdekében ismét fokozódott az egyes szervezetek aktivitása. 2024-ben az ellenállás frontja azonban Izrael Hamasz és Hezbollah elleni fellépésének következtében, illetve az Irán-barát Aszad-rezsim összeomlásával⁴⁴ jelentősen meggyengült, cselekvési képessége lecsökkent. Mindennek azonban a teheráni rezsim számára pozitív hozadéka is lehet. Azokat az összegeket, amelyekből eddig ezen fegyveres csoportokat támogatta, az országon belüli gazdasági-társadalmi problémák megoldására fordíthatja, ami az iráni rezsim belső stabilitásának növekedéséhez vezethet. Mivel az arab országok és Irán közeledése 2024-ben folytatódott,⁴⁵ a teheráni vezetésnek valószínűleg nem kell attól tartania, hogy „előretolt védelmének” a gyengülése a térség arab országai részéről egy ellene irányuló fellépéshez vezetne.⁴⁶ Az ellenállás frontjának gyengülése csökkentheti az Irán általi fenyegetettség-érzetet mind az arab monarchiákban, mind Izraelben, ami erősítheti az arab államok részéről az Iránhoz való további közeledés szándékát, Izraelben pedig azt, hogy az arab államok részéről el tudja fogadni a kapcsolatok erősítését Jeruzsálemmel és Teheránnal egyidejűleg. Az, hogy az Ábrahám-megállapodásokat egyetlen ország sem mondta fel, jelzi, hogy az arab országok nyitottak maradtak a Jeruzsálemmel való együttműködésre és a kapcsolatok fenntartására. A 2015-ös nukleáris megállapodással szemben megfogalmazott egyik legfőbb kritika éppen az volt (amelyet a 2025-ben ismét hivatalba lépő Trump elnök is osztott), hogy figyelmen kívül hagyta Irán regionális fellépését és a különböző fegyveres csoportoknak nyújtott támogatását.⁴⁷ Az ellenállás frontjának gyengülése megkönnyítheti nemcsak az arab országok, hanem az új amerikai adminisztráció részéről is az Iránhoz való közeledést és a vele való tárgyalások folytatását akár a nukleáris kérdésekben is, hiszen erre való hivatkozással korábbi álláspontjaik sem veszítenek a hitelességükből.

Az Izrael és a Hamasz közötti háború azonban arra is rávilágított, hogy jelentős a megosztottság az arab országok politikai elitjei és közvéleménye között. A palesztinkérdés jelentősége az arab országok számára fokozatosan leértékelődött, arab ügyből egyre inkább Izrael problémájává vált. Az Ábrahám-megállapodásokat úgy írták alá, illetve a szaúdi–izraeli közeledés is úgy zajlott, hogy a palesztinok kérdésével érdemben nem foglalkoztak – mindez azt jelezte, hogy az államok számára saját érdekeik előmozdítása fontosabb volt, mint az ideológia. Az arab országok közvéleménye számára a palesztinkérdés azonban továbbra sem vesztett a jelentőségéből.⁴⁸ Az, hogy az arab államok a retorika szintjén ugyan kiálltak a gázai palesztinok mellett, viszont érdemi fellépés ezt nem követte,⁴⁹ megmutatta, hogy annak ellenére, hogy látszólag igyekeznek megfelelni a közvéleményük feléjük irányuló

⁴⁴ Az a tény, hogy Aszadot sem Irán, sem pedig Oroszország nem védte meg, intő jel lehet a nem állami szereplők számára, hogy valójában mennyire számíthatnak külső támogatóikra.

⁴⁵ VALBJØRN et al. 2024: 11.

⁴⁶ Iránt Izrael sem szeretné megtámadni, egyedül ehhez nem is lenne meg a képessége, az USA támogatására pedig egy ilyen esetben minden bizonnyal nem számíthatna.

⁴⁷ N. RÓZSA 2021: 739–740.

⁴⁸ VALBJØRN et al. 2024: 8–9.

⁴⁹ The Gulf in 2025: Expert Look 2025.

elvárásainak,⁵⁰ valójában saját rezsimjük gazdasági és biztonsági érdekeinek előmozdítását tekintik a legfontosabbnak, a palesztinok kérdése már inkább csak teherként számukra.⁵¹

Következtetések

A gázai háború és a hozzá kapcsolódó események is azt mutatták meg, hogy a térség meghatározó szereplői saját érdekeiket követik, viselkedésüket nem ideológiai, hanem realpolitikai megfontolások határozzák meg: az állami szereplők igyekeztek távol tartani magukat ettől a konfliktustól, s még a nem állami szereplők is inkább saját pozíciójuk javítására igyekeztek azt felhasználni. Az is egyértelművé vált, hogy a térség arab államainak többé már nem érdeke sem az Iránnal, sem az Izraellel való szembenállás. A térség legfontosabb arab állama, Szaúd-Arábia számára a *Vízió 2030* gazdasági-társadalmi programjának megvalósításához lényeges lenne az Izraellel való jó kapcsolatok kialakítása és a regionális stabilitás.⁵² Izrael állam létét – még ha hivatalosan nem is ismeri el – a térség minden szereplője elfogadta realitásként. Izraelnek sem áll érdekében, hogy olyan lépéseket tegyen, amelyek ellehetetlenítenék a térség államai számára a vele való együttműködést, mivel hosszú távú gazdasági és biztonsági érdekeit leginkább ez szolgálná. Izrael számára inkább jelent biztonsági fenyegetést a palesztinkérdés megoldatlansága, mint egy, a régióban meggyengült, saját gazdasági-társadalmi problémáira koncentráló, a szomszédos arab államokkal kiegyezésre törekvő Irán (Izraelre igazából eddig sem Irán jelentette a fenyegetést, hanem az Irán által támogatott fegyveres szervezetek). A 2024-ben is folytatódó arab–iráni közeledés⁵³ azt mutatja, hogy a teheráni rezsimben már csökkent az öbölbeli arab monarchiáktól való fenyegetettség érzete⁵⁴ és a velük szembeni bizalmatlanság, stratégiai célja már inkább az ellene érvényben lévő szankciók csökkentése, illetve enyhítése, hogy gazdasági és társadalmi problémáit kezelni tudja (ami ösztönözheti egy, az USA-val történő megállapodásra is). Úgy tűnik, a térség meghatározó arab államának, Szaúd-Arábiának az érdekeit leginkább az szolgálja, ha működőképes kapcsolatokat alakít ki Izraellel, illetve a regionális stabilitás növelése érdekében bevonja Iránt is a térségbeli kapcsolatrendszerébe, csökkentve így a regionális instabilitást (a nem állami szereplők meggyengülése, illetve a külső szereplők hátrébb lépése a proxykonfliktusokká alakított lokális konfliktusokból pedig csökkentheti a regionális instabilitást növelő eszkalációs veszélyt). Az, hogy a 2024-es események (mint a folytatódó gázai háború, iráni–izraeli összecsapások) ellenére folytatódott az arab államok és Irán közeledése, viszont az Ábrahám-megállapodásokat egyetlen állam sem mondta fel, azt valószínűsíti, hogy a térségben várhatóan nem egy Irán-ellenességen vagy Izrael-ellenességen alapuló exkluzív kapcsolatrendszer fog meghatározóvá válni, hanem egy tranzakcionalitásra⁵⁵ és kompartmentalizációra épülő, realpolitikai megfontolásokon

⁵⁰ VALBJØRN et al. 2024: 15–16.

⁵¹ Mivel a palesztinkérdés megoldását a telepek, a menekültek, illetve az államiság kérdése nagy valószínűséggel jelenleg lehetetlenné teszi, várhatóan ebben legfeljebb egy pacifikáció érhető el.

⁵² GAUSE 2023.

⁵³ The Gulf in 2025: Expert Look 2025.

⁵⁴ Irán az USA-t tartja rezsimje számára a legnagyobb fenyegetésnek.

⁵⁵ Tranzakcionalitás: az együttműködések nem hosszú távú stratégiai elköteleződéseken és közös értékeken alapulnak, hanem rövid távú, nyíltan meghatározott érdekeken és kölcsönösen előnyös megállapodásokon.

alapuló, minden szereplőt magában foglaló inkluzív kapcsolódási struktúra, amely egymással párhuzamosan létező együttműködési rendszereken nyugszik.

Felhasznált irodalom

- BORSHCHEVSKAYA, Anna et al. (2021): Russia in the Middle East: A Source of Stability or a Pot-Stirrer? *Atlantic Council*, 2021. április 21. Online: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/russia-in-the-middle-east-a-source-of-stability-or-a-pot-stirrer/>
- COLLEY, Christopher K. (2023): A Post-American Middle East? US Realities Vs. Chinese and Russian Alternatives. *Middle East Policy*, 30(1), 62–82. Online: <https://doi.org/10.1111/mepo.12670>
- CRONIN, Audrey Kurth (2024): Hamas's Asymmetric Advantage. What Does It Mean to Defeat a Terrorist Group? *Foreign Affairs*, 103(1), 30–35. Online: <https://www.foreign-affairs.com/israel/hamas-asymmetric-advantage-gaza-cronin>
- CSICSMANN László (2022): Átalakuló szövetségi rendszerek a Közel-Keleten: normalizáció vagy regionális konfliktusok új köntösben? *Eurázsia Szemle*, 2(4), 8–25. Online: <https://eurasiacenter.hu/wp-content/uploads/2022/12/CSICSMANN-LASZLO.pdf>
- FANTAPPIE, Maria – NASR, Vali (2024): The War That Remade the Middle East. How Washington Can Stabilize a Transformed Region. *Foreign Affairs*, 103(1), 8–19.
- FAWCETT, Louise (2023): The Iraq War 20 Years On: Towards a New Regional Architecture. *International Affairs*, 99(2), 567–585. Online: <https://doi.org/10.1093/ia/iia002>
- FERRAGAMO, Mariel et al. (2025): U.S. Forces in the Middle East: Mapping the Military Presence. *Council on Foreign Relations*, 2025. június 23. Online: <https://www.cfr.org/article/us-troops-middle-east-mapping-military-presence>
- GAUSE, F. Gregory III (2023): What the War in Gaza Means for Saudi Arabia. Israeli-Saudi Normalization Is on Hold – but Not off the Table. *Foreign Affairs*, 2023. november 7. Online: https://www.foreignaffairs.com/middle-east/what-war-gaza-israel-means-saudi-arabia?check_logged_in=1&utm_medium=promo_email&utm_source=lo_flows&utm_campaign=article_link&utm_term=article_email&utm_content=20250105
- GRISÉ, Michelle – EVANS, Alexandra T. (2023): The Drivers of and Outlook for Russian-Iranian Cooperation. *RAND Corporation*, 2023. október 4. Online: <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PEA2829-1.html>
- GUROL, Julia (2023): The Authoritarian Narrator: China's Power Projection and Its Reception in the Gulf. *International Affairs*, 99(2), 687–705. Online: <https://doi.org/10.1093/ia/iia266>
- HOFFMAN, Jon (2022): The Middle East and the Manipulation of Great Power Competition. *The National Interest*, 2022. május 9. Online: <https://nationalinterest.org/feature/middle-east-and-manipulation-great-power-competition-202264>
- LISTER, Charles et al. (2024): Special Briefing: After Assad's Fall, What's Next for Syria and the Region? *Middle East Institute*, 2024. december 9. Online: <https://www.mei.edu/blog/special-briefing-after-assads-fall-whats-next-syria-and-region>
- N. RÓZSA, Erzsébet – MARSAL, Viktor (2021): From a Fragmented Cooperation to an Integrated Approach – The Emergence of the Maghreb and Sahel Region and its Consequences

- for the European Union. *EuroMeSCo Paper*, (53). Online: <https://www.euromesco.net/wp-content/uploads/2022/03/Paper-N%C2%BA53.pdf>
- N. RÓZSA Erzsébet (2021): Az iráni nukleáris program kihívása a Biden-elnökség kezdetén. In KAJTÁR Gábor – SONNEVEND Pál (szerk.): *A nemzetközi jog, az uniós jog és a nemzetközi kapcsolatok szerepe a 21. században. Tanulmányok Valki László tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 731–748.
- RAMANI, Samuel (2023): Russia's Strategic Maneuvering in the Gulf Amidst the Gaza Conflict. *Gulf International Forum*, 2023. november 18. Online: <https://gulrif.org/russias-strategic-maneuvering-in-the-gulf-amidst-the-gaza-conflict/>
- RHOADES, Ashley L. et al. (2023): Great-Power Competition and Conflict in the Middle East. *RAND Corporation*, 2023. június 1. Online: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA969-3.html
- ROBBINS, Michael – JAMAL, Amaney A. – TESSLER, Mark (2024): America is Losing the Arab World. *Foreign Affairs*, 103(4), 39–49. Online: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/america-losing-arab-world>
- ROOMI, Farshad (2023): The Iran-Israel Conflict: An Ultra-Ideological Explanation. *Middle East Policy*, 30(2), 94–109. Online: <https://doi.org/10.1111/mepo.12687>
- SHAHBAZOV, Fuad (2023): Pragmatic Investment: Possibilities for Saudi-Iranian Cooperation Amid the Gaza War. *Gulf International Forum*, 2023. december 31. Online: <https://gulrif.org/pragmatic-investment-possibilities-for-saudi-iranian-cooperation-amid-the-gaza-war/>
- The Gulf in 2025: Expert Outlook. *Gulf International Forum*, 2025. január 7. Online: <https://gulrif.org/the-gulf-in-2025-expert-outlook/>
- VALBJØRN, Morten – BANK, André – DARWICH, May (2024): Forward to the Past? Regional Repercussions of the Gaza War. *Middle East Policy*, 31(3), 3–17. Online: <https://doi.org/10.1111/mepo.12758>
- WALT, Stephen M. (2024): What the United States Can Learn From China? *Foreign Policy*, (4), 7–9.
- WASTNIDGE, Edward – MABON, Simon szerk. (2022): *Saudi Arabia and Iran: The Struggle to Shape the Middle East*. Manchester: Manchester University Press. Online: <https://doi.org/10.7765/9781526150844>
- YADLIN, Amos – EVENTAL, Udi (2024): Why Israel Slept. The War in Gaza and the Search for Security. *Foreign Affairs*, 103(1), 20–29. Online: <https://www.foreignaffairs.com/israel/why-israel-slept-yadlin-evental>